

Yıldız'dan Bâbü'ali'ye devredilen siyasî evrakı incelemesi, kişiliklerini tahlil ettiği önemli isimlerin aileleriyle tanışma fırsatı bulması ve özel arşivlerini gözden geçirmesidir.

Eserleri. 1. *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile Avrupa ve Rusya arasında geçen olayları konu edinen kaynak niteliğinde bir eserdir. I. cilt Kırım harbinin ortaya çıkışı ile başlar, Karadeniz'in tarafsızlığının ihlâli ve Londra Konferansı ile sona erer. Cildin sonuna Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad paşaların bu dönemdeki gelişmelerle ilgili yazıları eklenmiştir. II. cilt 1293 (1876) Osmanlı-Rus Harbi'nin çıkış sebeplerinden Rumeli-i Şarkî'nin Bulgaristan'a ilhakına kadar (1885) gelir. Sadrazam ve hariciye nâzırlarının kaleme aldıkları bu dönemle ilgili belgeler cildin sonuna eklenmiştir. III. cilt Girit meselesi ve Osmanlı-Yunanistan siyasî ilişkilerine dairdir (nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1960-1966). 2. *Görüp İştiklerim*. II. Meşrutiyet'in ilânından Mâbeyin başkâtipliği görevinden ayrılıncaya kadar yaşadığı olaylardan bahseden bir hâtrattır. Mütâreke dönemine ait bölümü günü gününe tutulmuş notlardan oluşmaktadır. Yazar, kitabın sonunda yer alan "İstitrad" başlıklı bölümde Sultan Reşad ile Vahdeddin'in önemli saydığı söz ve kendi gözlemlerine yer vermektedir (Ankara 1951, 2. bs.). 3. *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*. Müellifin kendi döneminde en tanınmış kitabıdır. Mustafa Reşid Paşa'dan itibaren II. Abdülhamid döneminin son sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa'ya kadar gelen devlet adamlarının görevleri esnasında iç ve dış ilişkilerde meydana gelen önemli gelişmeler ve bu gelişmelerde rol oynayan şahsiyetlere dairdir; bunlara ait bazı belgeleri de ihtiva eder. Eser 4 Haziran 1925 – 4 Ağustos 1927 tarihleri arasında *Servet-i Fünûn*'da tefrika edilmiş (nr. 29-142), Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad paşalarla ilgili kısmı ayrıca kitap halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1928, 1935). 4. *Mâruf Simâlar*. *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*'de tercüme-i halleri yer alanların dışında dönemlerinde iz bırakan kişilerin biyografileriyle bazı hikâyelerini içerir. Eserde eski teşkilât düzenine ve siyasal olaylara dair bilgi ve belgeler de bulunur. Kitap yirmi iki bölümden oluşmaktadır: Sadrazam Mehmed Emin Paşa, Rauf Paşa, Sadrazam İzzet Mehmed Paşa, Mehmed Said Pertev ve Âkif paşalar, Abdurrahman Nâfiz Paşa, Teşkilât-ı Mâlîyye'nin kurucularından Mûsâ Saffetî Paşa, damatlardan Halil, Said,

Fethi, Mehmed Ali paşalar, Sadrazam Sâdırım Paşa, Sâdık Rifat Paşa, Şekib Paşa, Kaptanıderyâ Mahmud Paşa ve Sinop vak'ası, Serdârekrem Abdülkerim Nâdir Paşa, Şeyhülvüzerâ Nâmık Paşa, Sadrazam Ahmed Esad Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Mümtaz Efendi, Mansûrîzâde Mustafa [Nûri] Paşa ve *Netâyicü'l-vukûât*, Münif [Mehmed] Paşa, nâzırlar ve müsteşarlar, Dahiliye Nâzırı [Mehmed] Memduh Paşa, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa. Eserin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya ait olan kısmı *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nın 1 Haziran 1927 tarihli sayısında; Şekib, Rifat, Münif ve Mansûrîzâde Mustafa paşalara ait kısımları yine aynı mecmuada (sy. 2, Eylül 1929, I/1 [1929], s. 40-48; I/3, Şubat 1930, s. 42-66; I/4, Mart-Mayıs 1930, s. 1-16; I/2, Eylül 1930, s. 1-11). 5. *Edvâr-ı Islâhât*. Kırım harbinden II. Meşrutiyet'in ilânına kadar yabancı devletlerin önerdiği islahatları içeren basılmamış önemli bir kitaptır. 1856 Islahat Fermanı'ndan başlayarak Makedonya islahatına kadar (1903) gelen eserde birçok belge yer almaktadır. Türkgeldi, Bâbü'ali'de toplanan Ermeni olaylarıyla ilgili çeşitli komisyonlarda ve Makedonya olayları esnasında dahiliye mektupçuluğu görevinde bulunduğu gelişmelerin önemli bir bölümüne tanıklık etmiştir (BA, HSD. AFT, nr. 9/50). 6. *Târihî Fıkralar*. Mustafa Reşid, Âlî, Fuad, Mütercim Rüşdü, Ahmed Vefik, Saffet Mehmed Esad paşalarla Şeyhülislâm Zeynî Efendi, Veli Efendizâde Emin Efendi, Müverrih Âsım Efendi, Süleyman Fâik Efendi, Hâlet Efendi, Keçecizâde İzzet Molla, Şair Nihad Bey, Suhte Nâilî, Kâzım Paşa gibi ünlü bazı simalara ait nüktelerden oluşan bir mecmudur. 18 Ağustos 1927 – 19 Nisan 1928 tarihlerinde *Servet-i Fünûn*'da yayımlanmıştır. 7. *Âfâki Fıkralar*. Halk arasında söylenegelen hikâye ve fıkralardan oluşur (BA, HSD. AFT, nr. 9/50).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, BA, HSD. AFT, nr. 3/72, 4/33, 6/128, 7/7, 16/17; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1949, s. 283-287; Selçuk Erez, "Ali Fuat Bey'in Elyazmaları", *Cumhuriyet*, İstanbul 22 Haziran 1992; "Ali Fuat Bey", TA, II, 86.

SEYFİ KENAN

TÜRKİ b. ABDULLAH

(توكي بن عبدالله)

(ö. 1249/1834)

Suûdî ailesine mensup emîr
(1824-1834)

(bk. SUÛDÎLER).

TÜRKİ-i BASİT

(تركی بسیط)

Divan edebiyatı içinde
yalın Türkçe'yi benimsediği
ileri sürülen
edebiyat ve dil akımı.

İlk defa 1921'de Mehmed Fuad Köprülü tarafından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesindeki makalesinde, daha sonra 1928'de kitabında (bk. bibl.) bahsedilerek tanımlanan Türkî-i basit tabiri, divan edebiyatında Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere fazla yer vermeyerek sade bir Türkçe ile şiir yazma akımı için kullanılmıştır. Köprülü'ye göre XVI. yüzyılda İran şiirinin gittikçe artan etkisiyle Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin çoğalmasına bir tepki şeklinde önce Tatalı Mahremî, ardından Edirneli Nazmî aruz vezniyle sade, terkipsiz bir Türkçe ile yazmaya başlamış ve bu tarzın adını Türkî-i basit koymuştur. Âşık Çelebi'nin, Mahremî'nin *Basîtnâme*'sinden bahsederken (*Meşâirü'ş-şuarâ*, vr. 117^b) "el-fâz u teşbihâtü kâmilin Türkî olan, içinde lafz-ı Arabî ve Fârisî bulunmayan" demesine bakılarak Türkî-i basit'in Türkçe kaygısıyla ortaya çıktığına ve ilk temsilcisinin Mahremî olduğuna şu tek beyitle hükmedilmiştir: "Gördüm seğirdir ol ala gözlü ge-yik gibi / Düşüm saçı tuzağına bön üveyik gibi." Edirneli Nazmî'nin divanında yer alan ve "Türkî-i Basit" başlığını taşıyan bu tarz manzumelerden, çoğu gazel olmak üzere 283 şiirle 100'den fazla beyit ve müfredi *Dîvân-ı Türkî-i Basit* adı altında yayımlayan Köprülü bu örnekleri dik-kate alıp bunları millî edebiyat akımının bilinçli ilk müjdecileri arasında saymıştır.

Köprülü'nün yer yer ihtiyatlı bir yaklaşımla bir dil ve edebiyat akımı / hareketi şeklinde tanıttığı Türkî-i basit'i onu takip eden edebiyat tarihi araştırmacılarının birçoğu (Nihal Atsız, Ağâh Sırrı Levend, Nihad Sâmî Banarlı, Ahmet Kabaklı vb.) varlığı mutlak bir akım olarak benimsemiştir. Hatta Köprülü'nün Edirneli Nazmî'nin divanındaki sade şiirleri seçerek *Dîvân-ı Türkî-i Basit* şeklindeki adlandırmasını bu isimde bir divanı varmış gibi telakki edilmişlerdir. Bazıları ise XV. yüzyıl şairlerinden Aydınlı Visâil'i akımın ilk şairi diye bunlara katmıştır. Ancak Vasfi Mahir Kocatürk, Nazmî'nin şiirinden bahsederken bunların sanat değeri bulunmadığını, sade Türkçe ile şiir yazmanın bir yenilik sayılmadığını, daha önce de buna benzer örneklerle rastlandığını ileri sürmüştür. Ali Karamanlıoğlu da bilinçli bir milliyetçilik ve

TÜRKİ-i BASİT

Türkçülük düşüncesinin ürünü olmayan bu örneklerin münferit davranışlar sayılması gerektiğini belirtmiştir.

Bütün bu yargılar adı geçen şairlerin eserleri üzerinde henüz ciddi araştırmaların yapılmadığı yıllara aittir. 1990'lardan sonra bu üç şair hakkında yapılan doktora çalışmaları, yayımlanan makale ve kitaplar konuya açıklık getirmiştir. Bunlardan Aydınlı Visâli'nin, "Gözlerimdir güzelim gözünü can ile seven / Göze göster gözünü gözden irâğ olma iğen" beytiyle başlayan gazelinin Sabayî adlı bir şaire nazîre olduğu, esasen Visâli'nin Türkî-i basit çerçevesine girecek başka şiiri de bulunmadığı anlaşılmıştır (Mermer, s. 23). Mahremî'nin de zikredilen beyit dışında sade Türkçe ile yazmadığı görülmekte, *Basitnâme* adlı eseri bulunmadığından konuyla ilgili hakkında bir fikir edinilememektedir (Aynur, IV/5 [2009], s. 43). En çok örneğin görüldüğü Edirneli Nazmî'nin divanı ise 643 varakta 8976 manzumeye Türk edebiyatının en hacimli divanıdır. Eserde divan şiirinin hemen bütün konularında (bahirler, nazım şekilleri, edebî sanatlar vb.) çok miktarda örnek yer aldığından bunlar arasında sayıca fazla gibi görünen Türkî-i basit manzumelerinin bütün içindeki nisbeti dikkate alındığında bir çığır açma diye adlandırılmasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır (Avşar, *Bilgi*, sy. 18 [2001], s. 132; Köksal, *Bilgi*, sy. 20 [2002], s. 115).

Bu akımın varlığını öne sürenler Türkî-i basit ürünlerinin sanat değerinden ziyade dili üzerinde durmuş, bunu şiirde bir sade dil akımı gibi görerek nesirle ilişkilendirmemiş, adı geçen üç şair çok zayıf alâkalarla bir arada düşünölmüştür. Mahremî'nin ele geçmeyen *Basitnâme*'sine karşılık sadece bir beytiyle akımı başlatmış olması mâkul görünmemektedir. Aydınlı Visâli'den ise hiç örnek yoktur. Diğer taraftan bu üç şair eğer bilinçli bir akım başlatmış olsaydı onların bu tavırlarını devam ettirmeleri beklenirdi. Halbuki her üçü de divan edebiyatına bağlı şiirler yazmıştır. Türkî-i basit, Arapça ve Farsça'ya karşı bir Türkçecilik akımından ziyade divan şiirinde mahallileşme eğiliminin bir yansıması özelliğini taşımaktadır (Mermer, s. 25). Konu etrafında bazı doktora tezleri hazırlanmış, bazılarında ise bu konuya da temas edilmiştir: *Mahremî ve Şehnâme'si: I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi, İnceleme-Metin Sözlük-Dizin* (haz. Hatice Aynur, 1993), *İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Edirneli Nazmî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Türkî-i Basit ve Gazeller Dışındaki Nazım Şekil ve Tür-*

Jeri (haz. Ziya Avşar, 1998), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Edirneli Nazmî, Mecmaü'n-Nezâir: İnceleme-Tenkitleli Metin* (haz. M. Fatih Köksal, 2001), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, vr. 117^b-118^a; Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul 1924, s. 77-81; a.m.f., *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basit*, İstanbul 1928, s. 18-24; a.m.f., "Millî Lisan ve Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Şair Mahremî", *HM*, sy. 106 (1928), s. 2-3; [Nihal] Atsız, *XV. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Önemi*, İstanbul 1934; Ağah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1949, s. 92-95; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1964, s. 355; Faruk Kadri Timurtaş, "Tarih Boyunca Türkçecilik Cereyanı", *Atsız Armağanı* (haz. Erol Güngör v.dğr.), İstanbul 1976, s. 421-445; Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1987, I, 621-623; Mustafa Özkan, *Türk Dili'nin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 53-79; Ahmet Mermer, *Türkî-i Basit ve Aydınlı Visâli'nin Şiirleri*, Ankara 2006; Ziya Avşar, *Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit*, Konya 2007, s. 6-17; a.m.f., "Türkî-i Basit'i Yeniden Tartışmak", *Bilgi*, sy. 18, Ankara 2001, s. 127-142; Fatih Köksal, "Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Divân'ına Yeni Bakışlar", *Bilgi*, sy. 20 (2002), s. 101-123; a.m.f., "Edirneli Nazmî'nin Yayımlanmamış Türkî-i Basit Şiirleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 15, Niğde 2004, s. 63-82; Hatice Aynur, "Türkî-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek", *Turkish Studies*, IV/5 (2009), s. 34-59; Semih Tezcan, "Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı", *Bilgi*, sy. 54 (2010), s. 255-267.

HATİCE AYNUR

TÜRKÎ DARB

(bk. DARB-ı TÜRKÎ).

TÜRKİSTAN

(تُرکستان)

Orta Asya'nın
büyük kısmı için kullanılan
tarihî bir terim.

İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dahil Pamir ve Hindu-kuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibiry'a'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga Irmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Tür-

kistan'dır (Türk yurdu). Çoğunluğunu günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk gruplarının oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye Doğu (Şarkî) Türkistan, 1924'ten sonra Sovyet hâkimiyetine giren alana Batı (Garbî) Türkistan adı verilmektedir. Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 km², Batı Türkistan'ın 3.836.503 km²'dir.

Türkistan adını ilk defa eski İranlılar'ın, daha sonra Araplar'ın Orta Asya'da Türkler'in yaşadığı bölgeleri tanımlamak için kullandıkları bilinmektedir. Ermeni tarihçisi Sebeos'un eserinde de (m.s. VII. yüzyıl) Türkistan'ın Amuderya'dan (Vehrot) başladığı vurgulanır. Arap coğrafyacısı Yakubi, Pamir yaylasının Türkistan denilen yer olduğuna işaret eder. Sâsâniler döneminde ve İslâm fetihleri devrinde Türkistan adı Mâverâünnehir'in doğusundaki dağlara ve kuzeyindeki ülkelere verilmiştir. İslâm öncesinde Sâsâniler dönemini inceleyen Musa Horenaki eserinde Turkastanak kelimesinin eski Yunanlılar'ın Skythia (İskit ülkesi) karşılığı kullanıldığını belirtmiştir. XV. yüzyılda kaleme alınan Timur seferleriyle ilgili eserlerde Türkistan, Mâverâünnehir dışında yaşayan Türkler'in ülkelerini gösteriyordu. Bununla beraber Hazar denizinin kuzeyindeki alanlara İbn Fadlân'ın *Seyahatnâme*'sinde Bilâdü't-Türk, Ahmed Tûsi ve diğer Farsça eser yazarları ise Türkistan demişlerdir. Bazı Batı kaynaklarında 580'lere doğru Orta Asya için Turkhia (Türkiye) adı yer almaktadır.

Müslüman Araplar'ın bölgeye gelmesinden önce Amuderya (Ceyhun) nehrinin kuzeyinde kalan kısımlar Türkistan diye anılmaktaydı. İslâm fetihleriyle birlikte daha ziyade Mâverâünnehir'in kuzey ve doğusundaki bölgeye Türkistan denilmeye başlandı. Ruslar, Türkistan ile Mâverâünnehir'i kastederken İranlılar bölgeyi İran ve Afganistan'ın kuzeyi olarak tanımlıyordu. Türkistan hakkında çeşitli bilgiler veren İslâm coğrafyacıları bu isim altında daha çok müslüman olmamış Türkler'in yaşadıkları bölgeleri ele almaktadır. İstahrî, Türkistan'ı Oğuz ülkesi (Güziyye), Hazarlar, Kimekler, Karluklar, Bulgarlar ile Cürcân-Fârâb-İsficâb arasında kalan yerler olarak nitelermektedir. Yâkût el-Hamevî'ye göre Türkistan, Fârâb şehrinde başlamakta, kuzeye ve doğuya doğru devam etmektedir. Cend, Hoten ve Şehrikent, Türkistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Yâkût el-Hamevî Türkistan'da Karluklar, Dokuz Oğuzlar, Türgişler, Kimekler ve Oğuzlar'ın ikamet ettiğini kaydetmektedir. Zekeriy-